

Uzun illərdən sonra, divar dibində dayanıb, güllələnməyini gözləyəndə polkovnik Aureliano Buendia atasına qoşulub, buz parçasına baxmağa getdiyi o uzaq axşamı xatırlayacaq. O vaxtlar Makondo şəffaf suları qədim dinozavr yumurtaları boyda yepyekə, ağarpaq, cilalı daşların arasıyla axıb-gedən çayın kənarında, bambuk ağacı və gildən hörülmə, sayı iyirmiyə yaxın komadan ibarət yığcam qəsəbə idi. Dünya elə təzə-tər idi ki, hələ çox şeyin adı yoxuydu və adamlar adsız əşyaları barmaqlarıyla göstərməli olurdular. Hər ilin mart ayında cındırından cin hürkən qaraçı tayfası qəsəbənin qırağında çadırlarını qurardı, fısqırıq və qaval səsləri qəsəbəni başına götürər, qaraçılar Makondo sakinlərinə ağıllı adamların kəşf etdikləri təzə şeyləri göstərərdilər. Birinci dəfə qaraçılar maqnit gətirmişdilər. Gur saqqallı, arıq, əyri-üyrü barmaqları quş caynaqlarına oxşayan Melkiades adlı yekəpər qaraçı, özü demişkən, Makedoniya kimyagərlərinin yaratdıqları səkkizinci möcüzəni həvəslə hamıya nümayiş etdirirdi. Qaraçı əlində tutduğu iki dəmir tirlə komadan komaya adlayır, dəhşətdən gözləri qaralan sakinlər isə metal ləyən, qazança, maşa və tavaların yerindən tərpendiyini, mismar və yivlərin gərginlikdən çatlayan taxtalardan zorla qopub-çıxmağa çalışdıqlarını görürdülər. Çoxdan ilim-ilim itmiş şeylər qəfildən, özləri indiyə qədər ən çox axtarıdılar.

rı yerlərdə peyda olur, səliqəsiz metal yığınınə çevrilərək, Melkiadesin sehrli tirlərinin arxasınca cumurdu.

– Əşyaların da canı var, – yekəpər qaraçı öz sərt ləhcəsində, təntənə ilə danışırdı, – onların ruhunu oyatmağı bacarmaq lazımdır, vəssalam.

Xose Arkadio Buendianın güclü təxəyyülü onu yalnız yaradıcı dahi təbiətinin dayandığı sərhədə qədər deyil, daha uzaqlara – sehrbazlığın və möcüzənin o tayına cəlb etdiyindən o, bu qərara gəldi ki, hələ heç nəyə yaramayan bu elmi kəşfi torpağın dərinliyindən qızıl çıxarmaq üçün istifadə etmək olar.

Melkiades – o, dürüst adam idi – ona xəbərdarlıq elədi:

– Maqnit sən deyən işə yaramaz.

Amma o vaxt Xose Arkadio Buendia qaraçıların dürüslüyünə hələ inanmırdı, buna görə də öz qatırını və bir-iki çəpişini Melkiadesə verib, maqnit tirləri ondan aldı. Dəyiş-düyüş olunan heyvanların hesabına ailənin tökülüb-itən vəziyyətini düzəltməyə çalışan arvadı Ursula İquaran ərini fikrindən daşındırmağa çalışsa da, alınmadı. Əri:

– Çox keçməyəcək, səni qızıla tutacam. Qızılı yığmağa yer tapmayacaqsan, – deyirdi.

Xose Arkadio Buendia verdiyi sözə əməl eləmək üçün bir neçə ay ciddi-cəhdlə çalışdı. O, iki dəmir tiri özüylə gəzdirərək, Melkiadesin öyrətdiyi sehrli hündürdən oxuya-oxuya qəsəbəni, ətrafı, hətta çayın dibini belə qarış-qarış gəzdi. Amma torpağın altından gün işığına çıxara bildiyi tək şey, on beşinci əsrdən qalmış, pas atmış zirehli geyim oldu. Toxunanda zirehdən içi çınqilla doldurulmuş balqabaq danqılıtısına oxşar bərk səs çıxırdı. Xose Arkadio Buendia və onun böyür-başında fırlanan on dörd nəfər həmkəndlisi zirehi sökəndə, içərisindən əhənglənmiş skelet tapdılar. Skeletin boynundan mis medalyon və bir tutam qadın saçı asılmışdı.

Mart ayında qaraçılar bir də gəldilər. Bu dəfə onlar özləri ilə müşahidə trubası və yekəliyi babat bir təbil boyda olan lupa gətirmişdilər. Qaraçılar deyirdilər ki, bu əşyalar Amsterdam yəhudilərinin ən son kəşfləridir. Trubanı çadırın yanında quraşdırmış küçənin axırında isə qaraçı arvadı oturtmuşdular. Adamlar beş real ödəyib, trubaya baxır və o qaraçı arvadı elə yaxında görürdülər ki, elə bil, əlini uzat-saydın, ona toxuna bilərdin.

– Elm məsafəyə qalib gəldi, – Melkiades deyirdi. – Tezliklə insan addımını evdən atmadan, dünyanın hər yerində baş verənləri görə biləcək.

Qızmar yay günortalarının birində qaraçılar nəhəng lupanın köməyi ilə qeyri-adi tamaşa göstərdilər: küçənin ortasına bir çəngə quru ot qoyub, günəş şüalarını otun üstünə saldılar və ot alışıb-yandı. Maqnit macərəsinin uğursuzluğundan hələ özünə gəlməyə macal tapmamış, Xose Arkadionun ağına gəldi ki, lupanı döyüş sursatına çevirsin. Ötən dəfəki kimi, bu dəfə də Melkiades onu fikrindən daşındırmağa çalışdı. Amma axırda həmin iki maqnit tirin və bir neçə qızıl sikkənin qarşılığında lupanı ona verməyə razılaşdı. Ursula az qalırdı ağılasın. Sandığın dibindəki bu qızılları onun atası özünə ən zəruri şeylərdən korluq verə-verə yığmışdı, Ursula özü isə onları ən vacib anda çıxarmaq məqsədilə çarpayısının altında göz bəbəyi kimi qorumuşdu. Arvadının könlünü almaq Xose Arkadio Buendianın heç ağına da gəlmədi – o özünü bütünlüklə təcrübələrinin ixtiyarına vermişdi, günlərini də əsl elm adamına xas fədakarlıqla keçirir, hətta həyatını təhlükəyə atırdı. Lupanın düşmən qoşunlarının əleyhinə çevrilə biləcək silah olduğunu isbatlamaq üçün o öz bədənini cəmlənmiş günəş şüalarının altına verdi və əvəzində sonradan yaraya çevrilib, uzun müddət sağalmaq bilməyən bir-iki yanıq qazandı. O, evini də bu təhlükəyə atmağa ha-

zır idi, amma arvadı bu dəfə etirazında qəti idi. Xose Arkadio Buendia öz otağında oturub, saatlarla təzə silahının strateji imkanları barədə düşünürdü. O hətta ehtimalların inkaredilməz gücü və təsvirlərinin aydınlığı ilə seçilən xüsusi dərslik də tərtib eləmişdi. Bu dərsliyə çoxsaylı təcrübə təsvirlərini, izahat qaralamalarını da əlavə edib, çapar vasitəsi ilə hökumətə göndərdi. Çapar sıra dağları aşdı, keçilməz bataqlıqlarda yolunu azdı, dəli çayları üzüb-keçdi, vəhşi heyvanların ağızından canını güclə qurtardı, darıxmaqdan ölməyin, cüzamdan o dünyalıq olmağın bir addımlığından qayıtdı, axır ki, poçt yoluna çıxmağı bildi. Düzdü, o vaxtlar şəhərə gedib çıxmaq, demək olar ki, mümkün deyildi, amma Xose Arkadio Buendia öz məktubunda deyirdi ki, hökumətin bircə sözü ilə şəhərə gəlmək və hərbi böyüklərə öz kəşfinin necə işlədiyini anlatmağa, hətta onlara qəliz «günəş müharibəsi» sənətini şəxsən öyrətməyə hazırdı. Xose Arkadio Buendia məktubunun cavabını illərlə gözlədi. Gözləməkdən yorulandan sonra o, axır ki dərini Melkiadesə dedi. Qaraçı öz ləyaqətini nümayiş etdirərək, qızilları qaytarıb, lupanı geri aldı və Xose Arkadio Buendiaya portuqalların bir neçə dəniz xəritəsini, son yeniliklərdən olan bir-iki şey-şüy bağışladı. Melkiades öz əli ilə rahib Germanın işlərinin qısa təsnifatını yazdı və qeydlərini Xose Arkadio Buendiaya verdi ki, o, bucaqölçənlə, busol və sekstanla davranmağın qaydasını bilsin. Aylarla sürən yağış mövsümündə Xose Arkadio Buendia evin bir küncündə, heç kimin onun təcrübələrinə mane ola bilməyəcəyi balaca otağında, qapını bağlayaraq, oturub qaldı. O, evdə öhdəsinə düşən işlərin başını tamam buraxmışdı, gecələrini həyətdə ulduzların hərəkətini izləyərək keçirirdi. Hətta bir dəfə zeniti müəyyənləşdirməyin dəqiq üsulunu tapmağa çalışanda az qala günvurmada oləcəkdi. Ləvazimatlarını mükəmməl öyrənəndən sonra o özünü

məkanın elə dəqiq təsəvvürünü yaratmışdı ki, bundan sonra kabinetindən çıxmadan yad dənizlərdə üzə, insan ayağı dəyməyən yerləri öyrənə, möcüzəli hadisələri əlaqələndirə bilərdi. Elə həmin vaxtdan da onda evin içində o baş-bu başa gedə-gedə, heç kimə fikir vermədən öz-özü ilə danışmaq vərdişi əmələ gəlirdi. Ursula və uşaqların isə bu vaxt banan və malanqa, manioko və yams, auyama və badımcan tarlalarında tərəvəz becərməkdən belləri əyilmişdi. Amma tezliklə Xose Arkadio Buendianın çılğın işgüzarlığı qəfil yoxa çıxdı, bu çılğınlığın yerinə nəşə qəribə bir ovqat gəlirdi. Bir neçə gün o, sehlənmiş kimi gəzib-dolanır, dodağının altında nəşə mızıldanaraq, öz-özünə təəccüblənərək və inanmaq istəmədən cürbəcür ehtimalları götür-qoy eləyirdi. Dekabr günlərinin birində, bir çərşənbə axşamı o, canını üzən şübhələrdən axır ki, azad oldu. Uşaqlar qızdırmalı adamlar kimi titrəyən, uzun şübhələr və iltihablaşmış təsəvvürün xəstəhal əziyyətindən üzülmüş atalarının masanın başına keçib, böyük təntənə, hətta əzəmətlə son kəşfini necə bölüşdüyünü ömürlərinin axırına qədər xatırlayacaqlar:

– Yer yumrudu. Naringi kimi.

Ursula özündən çıxmışdı:

– Sən dəli olmaq istəyirsənsə, özün bilərsən. – o, qışqıra-qışqıra deyirdi. – Amma o lənətə gəlmiş qaraçıların axmaq sözlərini uşaqlarımın beyninə yeritmə!

Xose Arkadio Buendia heç tərpənmədi də, qəzəbinin ən tüğyan vaxtında bucaqölçəni döşəməyə cırpan arvadının hikkəsi onu qorxutmadı. O, başqa bucaqölçən quraşdırdı, qəsəbənin kişilərini otağına yığıb, otaqdakılardan heç birinin bir şey anlamadığı nəzəri ehtimallarına əsaslanaraq onlara sübut elədi ki, əgər durmadan şərqlə tərəf üzsən, üzməyə başladığın yerə gəlib-çıxarsan. Makondo sakinləri Xose Arkadio Buendianın aqlını itirdiyini

fikirləşirdilər ki, Melkiades gəlib-çıxdı və hər şeyə aydınlıq gətirdi. O, hamının qulağı eşidə-eşidə dedi ki, hələ Makondo sakinlərinə məlum olmasa da, təcrübənin çoxdan təsdiq etdiyi kəşfi sadəcə astronomik müşahidələri hesabına başa düşən insanın zəkası heyranlığa layiqdir. Öz heyranlığının dəlili kimi, o, Xose Arkadio Buendiaya gələcəkdə qəsəbənin həyatına həlledici təsir göstərəcək hədiyyə – kimya laboratoriyasının avadanlığını bağışladı.

Elə bu vaxtlar Melkiades qərribə şəkildə əldən düşməyə başladı. Qaraçılar birinci dəfə qəsəbəyə gələndə o Xose Arkadio Buendianın yaşadı kimi görünürdü. Amma ikinci özünün qeyri-adi qüvvəsini – o, atın qulağından yapışib, böyrüüstə qoya bilərdi – hələ saxladığı halda, qaraçı elə bil sağalmaz mərəzə tuş gəlmişdi. Əslinə qalanda, Melkiadesin qocalıb əldən düşməyi tək bir azarın yox, dünyanı yorulmadan gəzib-dolaşanda qazandığı çoxsaylı xəstəliklərin nəticəsi idi. O, Xose Arkadio Buendiaya laboratoriya quraşdırmaqda kömək eləyə-eləyə danışdı ki, ölüm daban-dabana onun arxasınca gəzir, amma canını birdəfəlik almağa tələsmir. Melkiades bəşəriyyətə gələn bütün bələlərdən, faciələrdən salamat çıxmışdı. O, farsların ölkəsində padaqraya¹, Malayziya arxipelaqında sinqaya², İsgəndəriyyədə cüzama, Yaponiyada beri-beriyə, yoluxmuşdu, Madaqaskarda qasıq taununa tutulmuşdu. Siciliya adasında zəlzələyə düşüb, Magellan körfəzində çoxlarının canını alan tufana tuş gəlmişdi. Nostradamusun³ bütün sirlərindən xəbərdar olduğunu iddia edən bu qərribə məxluqda acı şöhrətin ağırlığını çəkən qüssəli kişi siması vardı: qıyıq gözləri elə bil hər şeyin tərs üzünü görə bilirdi. Onun başında enli qıraqları

¹ PP vitaminlərinin çatışmazlığı nəticəsində yaranan xəstəlik

² Vitaminsizlik nəticəsində əmələ gələn diş ətə xəstəliyi

³ Nostradamus (1503-1566) – fransız astroloqu və alimi, gələcəkdən xəbər verən «Əsrlər» kitabının müəllifi (bu və digər qeydlər mətni rus dilinə çevirən tərcüməçilərə məxsusdur).

açılmış qarğa qanadlarını xatırladan şlyapa, əynində üzəri əsrlərin damar-damar olmuş kiflə örtülü məxmər jilet olurdu. Amma sonsuz müdrikliyinə, ətrafındakı sirr pərdəsinə baxmayaraq, o ətdən və qandan yoğurulmuş bir adam idi və bu ətin-qanın ağırlığı Melkiadesin ayağını yerə çəkərək, onu gündəlik həyatın qayğı və xoşagəlməzliklərinə tabe olmağa məcbur eləyirdi. O, qocalığın gətirdiyi naxoşluqdan gileylənir, pul sarıdan korluq çəkəndə ağrıyır və xəstəlik dişlərinin hamısını tökdüyü üçün, çoxdandır ki, gülmürdü. Xose Arkadio Buendia düşünürdü ki, onların möhkəm dostluğunun təməli Melkiadesin onunla sirlərini bölüşdüyü həmin Bürkülü günorta vaxtı qoyulub. Qaraçının danışdığı ağlasığmaz əhvalatları eşidəndə heyrətdən uşaqların ağzı açıq qalırdı. O vaxt beş yaşın içində olan Aureliano, qarşılarında oturan Melkiadesin işıq süzülən dördbucaq pəncərənin fonunda qaralan surətini ömrü boyu xatırlayacaq. Onun orqan səsinə oxşayan asta səsi təxəyyülün ən qaranlıq künc-bucağına qədər gedib-çıxır, gicgahlarındakı tər günəşdən əriyən yağ sayığı aşağı axırdı. Aurelianonun böyük qardaşı Xose Arkadio Buendia bu bənzərsiz adamın surətini miras qalmış xatirə kimi bütün gələcək nəslinə ötürəcəkdə. O ki qaldı Ursulaya, qadın qaraçının evlərində qonaq qalmasını ən xoşagəlməz bir şey kimi xatırlayırdı, çünki onun birinci dəfə kimya laboratoriyasına girməyi Melkiadesin civə dolu şüşəni döşəməyə salıb sındırmağı ilə bir olmuşdu.

– Bu, şeytanın qoxusudur – qadın demişdi.

– Yox, yox. – Melkiades etiraz eləmişdi – Hamı bilir ki, şeytanın qoxusu kükürd qoxusuna oxşayır, bunda isə bir damcı süleymani zəhər var.

Beləcə, nəsihətəməz səslə o, civənin şeytani tərkibi barədə uzun bir mühazirə oxudu. Ursula onun sözlərinə bir damcı da maraq göstərmədən uşaqları götürüb, apardı

ki, dua eləsinlər. Bundan sonra civənin sərt qoxusu onun yadına həmişə Melkiadesi salırdı. Əgər çoxsaylı qazançaların, ağızlıqların, distillə cihazlarının, süzgəc və filtrlərin sadə ocaqçı kürəsində düzəldildiyini, fəlsəfə daşının nazik, uzun boğazlı şüşə kolbadan, əsas distillə cihazının isə qaraçılardan özləri tərəfindən, bir zamanlar Yəhudi Məryəmin⁴ istifadə elədiyi üçtərəfli distillə qazanının əsasında quraşdırılmasını nəzərə almasaq, bəsit laboratoriya, demək olar ki, hazır idi. Bunlardan başqa, Melkiades Xose Arkadioya yeddi planetə uyğun gələn yeddi metalın nümunələrini, Moisey və Zosimin qızılın həcmi ikiqat artırma formullarını, böyük magisteriya⁵ sahəsinə aid qeyd və qaralamalarını da vermişdi ki, bu qeydləri anlamağı bacaracaq adam onların köməyi ilə fəlsəfə daşını yarada bilərdi.

Qızılı iki dəfə artırma formullarının sadəliyinə uyan Xose Arkadio Buendia həftələrlə Ursulanın böyür-başında fırlandı. Əlçatmaz sandıqçanın dibindəki qədim qızilları çıxarıb, onları civənin imkan verdiyi qədər çoxaltmaq üçün yalvardı. Ursula isə həmişə olduğu kimi, ərinin sarsılmaz inadkarlığının qarşısında duruş gətirə bilmədi. Xose Arkadio Buendia otuz dublonu qazançaya atıb, onları auripiqment, mis yonqarı, civə və qurğuşunla birlikdə əritdi. Sonra qarışığı gənəgərçək yağıyla dolu qazançaya töküüb, güclü odun üstündə qaynatmağa başladı – sonda əmələ gələn pis qoxulu maye iki dəfə çoxalmış qızıldan çox, sadə nişastaya oxşayırdı. Ümitsiz və riskli distillə cəhdlərindən, yeddi planetə uyğun metalların əridilməsindən, hermetik civə ilə⁶ ağır metalların, sulfat duzunun qarışdırılmasından,

⁴ Yəhudi Mariya – kimyagər qadın (eramızın III əsrinin sonu).

⁵ Fəlsəfə daşı – kimya elmində metalı qızıla çevirə bilən preparat.

⁶ Hermetik civə – kimyagərlərin qızıl hazırlayanda istifadə etdikləri civə. Civəyə Hermetik adının verilməsi kimya elminin banilərindən biri olan Herman Trismeqistin adı ilə bağlıdır.